

— Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století (ve světle dobových zpráv)

Z historického hlediska je nutno zdůraznit, že olašští Romové představují typickou kočovnou skupinu, spolu se zbytky dalších kočovníků však tvoří pouze malou část (kolem 10 %) romského obyvatelstva českých zemí. Dodnes občas běžný názor, že většina Romů na území bývalé ČSR minimálně do 19. století, resp. dokonce do 2. světové války kočovala,¹ považuji za mylný. Je totiž nutno rozeznávat mezi životem tuláků, resp. bezdomovců a tzv. polousedlých (polokočovných) řemeslníků, na jedné straně a typických kočovníků na straně druhé. Nomádský způsob života části Romů (v tomto případě olašských skupin) je možno podle mého názoru považovat za velmi specifický fenomén, který charakterizuje řada od ostatních romských skupin výrazně odlišných jevů.² Z historického hlediska je to např. doba příchodu do oblasti střední Evropy: jednotlivé etapy jejich zřejmě poměrně rychlého rozšíření na tomto území nelze přesněji zachytit, ale bezpečně víme, že východiskem jsou padesátá až šedesátá léta 19. století, kdy byly tyto skupiny vyvážány z nevolnického systému rumunské společnosti.³ Jejich specifikum nespočívá pouze v tom, že až do přelomu poloviny 20. století udržovaly kočovný způsob života. Také lingvisté prokázali určitou jazykovou odlišnost olašských Romů od ostatních romských dialektů, i když míra rozdílů je odlišná. Z historického, kulturologického a etnologického hlediska je pro olašské Romy typická celá řada specifických znaků v oblasti mentalit (kulturních vzorů), uchovávaní etických norem a dalších rysů tradiční kultury, které je odlišují od jiných romských

1 Naposled se podobný názor objevil např. v knize Karla Janase o romských táborech na Slovensku za druhé světové války: Janas, 2008. Podrobněji o jednotlivých odlišných skupinách Romů v současné době viz např. Jakoubek, Budilová, 2009.

2 Další skupinou, která je řazena mezi kočovníky, jsou Romové němečtí – tzv. Sinti – a s nimi zřejmě původně úzce spjaté rodiny části původního romského obyvatelstva Čech. K tomu viz např. Horváthová, 2005: s. 63–84.

3 Nevolnictví (často se mluví dokonce o otroctví) bylo v Rumunsku zrušeno postupně několika výnosy z let 1837–1856, první výraznější migrace Lovárů (viz dále) do oblasti střední Evropy předpokládají historikové v letech 1860–1880. Podrobněji viz Tcherenkov, Laederich, 2004: s. 149–150. Soupis Romů na území Slovenska (tehdejších Horních Uher) z r. 1893 uvádí cca 600 „nomádů“, ovšem bez bližší charakteristiky. Viz *Magyar statisztikai közlemények IX*, Budapest 1895.

skupin a zároveň ovlivňují jejich vztahy vůči nim i vůči majoritě. Jejich odlišnost je velmi výrazně vnímána slovenskými usedlými Romy, obě skupiny se vůči sobě uzavírají, např. při výběru životních partnerů i v dalších oblastech každodenního styku. Následující studie sleduje na základě dobových dokumentů jednotlivá fakta o příchodu olašských skupin na Ostravsko a o postupném omezování jejich nomádského způsobu života v padesátých letech 20. století. Je zároveň pokusem o dokumentaci a zčásti i interpretaci některých jevů kultury romských kočovníků, které přes zákaz kočovného způsobu života na konci padesátých let do jisté míry přežívají dodnes.⁴

Obyvatelstvo Ostravska⁵ se až do konce čtyřicátých let 20. století setkávalo s Romy a zvláště s kočovníky jen zřídka, s jejich způsobem života nemělo v podstatě žádné dlouhodobější zkušenosti. Kromě několika polousedlých brusičů (zejména rozvětvené rodiny Burianských) procházely přes jeho území občas skupiny kočovníků ze Slovenska, resp. i z Polska, vzbudily rozruch v řadách policie i obyvatel, zpravidla se tu však déle nezdržely.⁶ V prvních poválečných letech využívala expozitura brněnského Moravskoslezského zemského národního výboru v Ostravě předválečných zákazů pobytu kočovníků v příhraniční oblasti, pokud se tu jejich skupiny vyskytly, byly na jejich základě okamžitě vykazovány z jejího obvodu.⁷

4 Záměr předkládané studie je výrazně omezen dostupným okruhem zdrojů informací. Literatura se dosud zabývala specifickou kulturou olašských Romů spíše všeobecně (viz zejména Davidová, 1995, studie též autorky o Romech na Ostravsku zachycující pozdější období), dále jednotlivé vzpomínky a články publikované v *Romano džaniben* (viz další text). Romskou problematiku na území Ostravska na počátku padesátých let 20. století sleduje ve dvou studiích Sommer, 1997, ovšem příchod olašských Romů vůbec nezaznamenává; k otázkám každodenního života a násilné sedentarizace kočovných Romů na Ostravsku v padesátých letech viz např. Pavelčíková, 1999: s. 34–48; dále též Černý, 2001; také některé další diplomové práce studentů OU. V souvislosti s výzkumem prováděným v letech 1998–2004 jsme se pokusili zachytit i osobní vzpomínky olašských Romů na období příchodu na Ostravsko, získali jsme však jen časově i místně nezařaditelné útržky převyprávěných zážitků rodičů, příp. prarodičů respondentů. Bohužel se nepodařilo ani prokázat přímou příbuzenskou linii mezi současnými rodinami olašských Romů žijících ve sledovaných obcích a skupinami, které zachycuje předkládaná studie. Způsobil to zřejmě chaotický živelný i vynucený pohyb sledovaných skupin po celá padesátá léta, nepřesnost údajů z oficiálních zdrojů, ale také fakt, že se nám nepodařilo prolomit nedůvěru olašských respondentů. Za této situace mi nezbývá, než použít ty úřední zdroje informací, které jsou k dispozici, podrobit je vnitřní kritice a pokusit se je „konfrontovat“ s několika dobovými vzpomínkami olašských respondentů.

5 Ostravskem rozumím rozsah Ostravského kraje, vytvořeného na základě zákona č. 280/48 Sb., jenž vymezoval jeho teritorium do roku 1960. Na přiložené mapce vyznačuji místa na Ostravsku, kde byly ve sledovaném období zachyceny skupiny olašských Romů.

6 Archiv města Ostravy (AMO), fond Okresní úřad Mor. Ostrava – prezidiální spisy, k. č. 27; Zemský archiv Opava (ZAO) fond Policejní ředitelství Mor. Ostrava. k. č. 212, sign. 1097. Podrobněji viz Černý, 2009.

7 Moravskoslezský zemský archiv (MZA) Brno, fond B 124 – KNV III. Manipulace, k. č. 1871/III.



| Mapa Ostravska s vyznačením obcí, v nichž se v padesátých letech 20. století pohybovaly skupiny olašských Romů. |
Zdroj: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity |

První ověřené zprávy o průchodu skupin olašských Lovárů – někdejších překupníků koní – jednotlivými okresy ostravského kraje pocházejí z léta 1950. V hlášení pro Krajský národní výbor Ostrava se uvádí, že blíže neurčená skupina kočovných Romů ve vozech tažených koňmi se pohybovala po vesnicích. Po přihlášení k pobytu se snažili její příslušníci získat na místních národních výborech potravinové lístky a šatenky, s nimiž v té době obchodovali, a pak rychle odjeli. Část z nich se prokazovala povolením ke sběru perí, ale vyskytovalo se také žebrání a podle zpráv bezpečnostních orgánů i krádeže. Vyšetřováním bylo údajně potvrzeno např. vloupání skupiny mladých kočovníků do provozovny družstva krejčích v Karviné. Dne 17. června 1950 došlo v centru Ostravy mezi dvěma skupinami ke rvačce, při zásahu proti ní byl smrtelně zraněn desátník československé armády.⁸ Všechny tyto zprávy jsou ovšem velmi

8 ZAO, fond KNV Ostrava, k. č. 2215. Bezpečnostním orgánům se jen zřídka dařilo loupeže podrobněji

nekonkrétní, chybí především jakékoliv důkazy o skutečných vinících těchto incidentů, zatím se nepodařilo najít ani materiály o průběhu vyšetřování. Není také jasné, zda existuje nějaká spojitost mezi těmito událostmi a příchodem početné skupiny kočovných Romů do Opavy počátkem září stejného roku, jímž se budu zabývat v následujícím textu. Náznakem jisté souvislosti by snad mohla být skutečnost, že skupinu vedl Ondřej S., který se prokazoval oprávněným Sběrných surovin ke sběru perí z 6. října 1950.

„Tábořiště“ U cukrovaru v Opavě-Kateřinkách, svědectví o struktuře a každodenním životě jeho obyvatel

Soubor policejních hlášení a dokumentů městských úřadů a institucí o pobytu olašských Romů v Opavě v letech 1950–1951 je v každém případě nejrozsáhlejším svědectvím o způsobu života kočovníků ve sledovaném období.⁹ Přítomnost této skupiny Romů v Opavě-Kateřinkách zaznamenal poprvé vrchní strážmistr H. v záznamu ze 4. září 1950. Podle jeho hlášení přijeli Romové ve vozech tažených koňmi (z jeho popisu vyplývá, že většinou to byly typické „vurdona“ – zemědělské vozy překryté plachtami, zřejmě však také nejméně jedna maringotka). V době, kdy H. jejich přítomnost zjistil, byli koně již uvázáni k zadní části vozů. Strážmistr

vyšetřit a získat důkazy o tom, že pachatelé byli skutečně Romové. V řadě případů mohlo jít o pouhé podezření, které vyplývalo z obecně rozšířeného stereotypu „Cikán = zloděj, podvodník, násilník“. Naopak svědectví o „vyřizování účtů“ mezi jednotlivými skupinami Romů, možná i uvnitř některých z nich máme od očitých svědků celou řadu, ovšem u všech chybí bližší objasnění příčin a průběhu, resp. důsledků těchto událostí. Můžeme jen na základě analogií z výpovědí jiného typu usuzovat, že „bitkou na nože“ se řešily zejména spory o nevěsty, resp. porušení základních pravidel tradičních etických norem kočovných skupin. Uvádí je např. Davidová, 1995: s. 98, 233 (hovoří dokonce o „krevní mstě“, což ale nepovažuji za výstižné) i další autoři. Sama jsem byla očitým svědkem střetnutí kvůli „unesené nevěstě“ mezi rodinami svých olašských sousedů v Opavě ještě v osmdesátých letech 20. století. Podrobněji k tomu viz Pavelčíková, N.: *Problematika zvykového práva romského obyvatelstva českých zemí*. (V tisku v rámci publikace *Postavení národnostních menšin v minulosti a současnosti*. Výstup grantového projektu GA AV č. JB 701020601).

⁹ Státní okresní archiv (SOkA) Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307. Je to rozsáhlý a celkem pozoruhodný soubor dokumentů. Jeho věrohodnost může být samozřejmě zpochybněna jeho původem – jsou to především hlášení policejních orgánů, tedy represivní složky komunistického režimu v jeho tzv. zakladatelské fázi. V této souvislosti vyvstává otázka, zda je to vskutku svědectví o stavu tradiční kultury této romské skupiny, či spíše o tom, jakým způsobem ji tehdejší Bezpečnost, případně další příslušníci majority, reflektovali. Řada údajů má ovšem spíše administrativní, příp. statistický charakter, zajímavé je i to, že si jejich autoři často všímali podrobností, které v jiných hlášení nenajdeme. Přímá zjištění nejsou jednoznačně poznamenána negativním vnímáním, v němž se projevují běžné dobové stereotypy romských kočovníků (ty se vyskytují spíše v nepřímých svědectvích). Nad těmito souvislostmi se snažím hlouběji zamyslet v závěrečné části studie.

zastihl na místě hlavně ženy, které se podle něj povalovaly nedostatečně oblečené na peřinách poházených po zemi mezi vozy a „budily veřejné pohoršení“.¹⁰ Podle dalších hlášení se devět rodin (celkový počet jejich členů odhadovali úředníci na 64–73 osob) utábořilo ve dvoře budovy bývalého cukrovaru, který v době války vyhořel. Dům v ulici U cukrovaru 1 nebyl opraven, členové romské skupiny postupně obsadili byty bývalých zaměstnanců, určené k demolici. Část z nich však přebývala až do zimy ve vozech. Ve dnech 14.–18. září 1950 provedli členové SNB první perlustraci celé skupiny. Zjistili, že ji tvoří čtyřgenerační širší rodové společenství, vzájemně spřízněné přímo i prostřednictvím partnerských vztahů (v záznamech se hovoří o celkem šesti manželkách, doklady o občanském sňatku však kontrola nevyžadovala, zřejmě šlo o partnerství uzavřené tradičním způsobem). Nejstaršími členy skupiny byli Štefan K. (69 let), dále Pavel (nar. 1887) a Štefan S. (invalida, nar. 1891). „Předák“ skupiny, Ondřej S., narozený v Topolčanech r. 1913, byl patrně synem jednoho z nich (Pavla?), s družkou Marií (nar. 1918 v Hlohovci) obýval byt v přízemí spolu s již jmenovaným Štefanem K. a sedmi malými dětmi.¹¹ Šest až osm mužů z další generace se narodilo vesměs v Topolčanech (jejich družky tamtéž nebo v okolních vesnicích Solčany, Krušovce, Bojna) ve dvacátých a třicátých letech 20. století. K oběma starším generacím patřilo cca dvanáct dospělých partnerských dvojic. Šest dívek mělo kolem patnácti let. Děti do 15 let bylo kolem třiceti, jejich pohlaví bohužel zjistit nelze.¹² Uprostřed září bydlela v přízemí se Štefanem S. jeho družka Kristína H., její dospělý syn Milan a dalších pět dětí v rozmezí tří až dvaceti let. Štefan B. s družkou Annou měli dospělého syna Pavla a tři děti do dvanácti let, rodinu Juraje a Kristiny B. doplňovali čtyři nezletilí. Ladislav L. (nar. 1922) neměl stálou družku, ale bydlela s ním dvaadvacetiletá dcera Veronika se třemi malými dětmi. Antonín K. s družkou Markétou pečovali o jednoho kojence. V letech 1936–1937 se nejméně tři z těchto rodin již nacházely delší dobu na Těšínsku, resp. Ostravsku, kde se jim narodily tři děti (Marie S. v Hnojníku u Těšína, Helena S. v Trinci,

10 Zmínka o nedostatečném oblečení a veřejném pohoršení je nesporně nadsazená a nepřesná, ženy na „veřejnosti“ používaly běžné tradiční oblečení (viz dále), peřiny asi bylo třeba po cestě vyvětrat. Pravděpodobné ovšem je, že na přítomnost „policajta“ reagovaly nepřátelsky. Dokumentární dobové fotografie dopravních prostředků Lovárů a oděvu jejich obyvatel viz Davidová, 1995: s. 55, 57, 63 ad.

11 S největší pravděpodobností se spolu s otcem družky starali o děti některého z příbuzných, jejich vlastní děti byly odrostlejší. Obvyklý termín olašských Romů pro vůdce skupiny „mujaľo“ se nikde v hlášeních neuvádí, budu proto dále používat pojmy běžné v citovaných dokumentech pro Ondřeje S. – předák, resp. starosta, také „baron“.

12 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. j. 307. Složení skupiny se během jejího pobytu v Kateřinkách stále měnilo, přesnější evidenci se nepodařilo provést, obtížné bylo také určit vzájemné vztahy. Podrobnější přehled včetně dat a míst narození sestavili příslušníci SNB dne 19. 2. 1951, základní údaje o jménech a složení partnerů se nezměnily, rozcházejí se však např. data narození, počet dětí aj. V textu uvádím s ohledem na ochranu osobních údajů pouze křestní jména a počáteční písmeno příjmení, resp. iniciály.

Josef B. v Ostravě). U dětí narozených po roce 1945 se uvádějí vesměs různá místa narození na českém území (Praha, Olomouc, Bruntál) což svědčí o tom, že celá skupina zřejmě odešla ze Slovenska a až do roku 1950 kočovala po Čechách a Moravě.

Údaje nejsou natolik přesné, abychom z nich mohli vyvodit nějaké statistické závěry o celkové struktuře skupiny. Je z nich však zřejmé, že vykazovala typické rysy tradičního troj- až čtyřgeneračního společenství, v němž mohli žít pohromadě prarodiče, rodiče, dospělí sourozenci i malé děti. Jeho věkové složení je možno odhadnout na cca 50 % dětí do 15 let, 45-46 % osob v aktivním věku (od 15 do cca 55 let), čtyři až pět příslušníků penzijního věku. V okolí Topolčan, resp. Nitry, se až do skončení druhé světové války pohybovaly početné skupiny kočovných Lovárů. I když žily tyto rodiny v první polovině 20. století zřejmě stále ještě kočovným způsobem života, shoda místa narození většiny z nich by mohla naznačovat, že měly alespoň některé z nich v Topolčanech domovské právo. Zajímavý je výskyt jména Horvath, které známe z prostředí Lovárů v Rakousku, velmi frekventované je u usedlých Romů na východním Slovensku.¹³

Během října si jednotlivé rodiny obsadily místnosti v přízemí a v levém traktu budovy. Z prvních pravidelných hlášení se dozvídáme, že všude na chodbách i v místnostech nacházeli příslušníci SNB nepořádek. Zároveň je nutno konstatovat, že v domě již před příchodem Romů nefungoval vodovod, původně splachovací záchody byly nefunkční, mušle zanesené hlínou a zbytky potravin. Obyvatelé vykonávali potřebu v budově zříčeného vyhořelého cukrovaru nebo venku. Vodu si přinášeli ze studny, kterou si údajně sami vykopali asi 100 m od areálu někdejšího cukrovaru blízko přírodního vodního kanálu, který byl v té době již zčásti zasypan. V některých místnostech byla zdemolovaná kachlová kamna, dveře se nezavíraly, okna nebyla zasklená buď vůbec, nebo zčásti vybitá. Zařízení místností sestávalo ze slamníků a několika židlí, případně stolu. Později konstatovaly kontroly, že zařízení místností se zlepšilo, většina rodin měla již postele, příp. i otomany a skříně. (Část tohoto zařízení zřejmě poskytl

13 Jeden z Horvathů, nar. 13.6.1884, se vyskytuje v pozdějším hlášení SNB o překupnictví, není ovšem zcela jasné, zda byl členem sledované skupiny. Podle dalších hlášení jej hledal okresní soud v Trenčíně, kde byl údajně odsouzen pro krádež. Pokud jsou záznamy věrohodné, definitivně se toto jméno objevuje ve sledované skupině v souvislosti se ženou narozenou v roce 1910 (podle jiného přehledu 14.3.1911) v Topolčanech. Její nejstarší syn se narodil v roce 1928, v době příchodu do Opavy měla další tři děti, nejmladší dcera byla narozená v Topolčanech v roce 1947. Vzhledem k tomu, že se vyskytovalo jméno Horvath běžně u lovárských skupin na území Rakouska, kde byly spřízněny s tamějšími Stojky, nelze patrně vyloučit příbuzenské vztahy s lovárskými skupinami na jihozápadním Slovensku – viz Stojka, 2008: s. 16, dtto obrazová příloha mezi s. 84-85. Jméno Horváth uvádí mezi běžnými příjmeními uherských koňských handlířů (používá pro ně termín Lováři) také C. Nečas – viz Nečas, 2005: s. 180. Více by napověděl výzkum matrik z meziválečného období na Slovensku, ty ovšem nejsou badatelům přístupné, také orientace v nich by byla jistě obtížná vzhledem k nespolehlivosti údajů, jež máme k dispozici (a tedy omezené možnosti jejich srovnávání).

JNV Opava ze zásob majetku vyřazeného z používání, resp. z tzv. Bazaru). Podlahy byly vymetené, na některých z nich byly prostřeny hadrové koberce. Půdu využívaly ženy zřejmě k věšení vypraného prádla, byla ovšem v době kontroly domu uzavřena, takže to nebylo možno potvrdit. Zajímavé z hlediska udržování obydlí je zejména hlášení z 11. ledna 1951, v němž je uvedeno, že dvě rodiny bydlí ve vozech (pravděpodobně v maringotkách), v nichž je čisto a jsou slušně zařízeny.¹⁴ Během pobytu olašských Romů v Opavě v letech 1950–1951 se několikrát jednalo i o rekonstrukci celého areálu U cukrovaru, opětného zavedení vodovodu, vyčištění odpadů apod., i sám „starosta“ Ondřej S. vyvinul v tomto směru zřejmě určitou iniciativu. Tyto plány narážely na nedostatek financí, většina zůstala nerealizována (i když podle jedné zprávy z roku 1951 byl obnoven přívod tekoucí vody). Jako další možnost se zvažovalo i přestěhování celé skupiny do vhodnějších prostor, k tomu však zřejmě chyběl dostatečný zájem jak úředních míst, tak i Romů samotných.

V hlášeních se místy vyskytují také zprávy o způsobu oblékání, osobní hygieně a péči o tělo dospělých Romů a jejich dětí. Z nich je možno usuzovat, že dospělé Romky dosud používaly tradiční oblečení – široké sukně se spodními kapsami, blůzy a šátky, v zimě ale i krátké teplejší kabátky. Oblečení mužů se zřejmě příliš nelišilo od způsobu oblékání příslušníků majority, nebylo proto nijak nápadné a s jeho podrobnějším popisem se nesetkáváme. Daleko častější jsou zmínky o nedostatečném oblečení dětí, které zpravidla nosily obnošené šaty po starších sourozencích nebo dospělých. V této souvislosti poskytuje zajímavé svědectví pokladní doklad z ledna 1951: podle něj bylo Romům bydlícím U cukrovaru vydáno za celkovou sumu 2.360 Kč partiové oblečení, sestávající z pěti kusů dětských kalhot a sedmi souprav, tří pulovrů, dvou dívčích vest a tří svetřů, dále sukní a chlapeckých krátkých kabátů, několika párů dámských punčoch.¹⁵

Zajišťování zásob a obživy, konflikty s majoritou, problémy s koňmi

Podle dalších hlášení navštěvovali Romy ubytované U cukrovaru často příbuzní, zřejmě u příležitosti rodinných oslav. Ve městě i jeho okolí se stále pohybovaly skupinky dospělých i dětí, mnozí z nich žebrali, požadovali zejména oblečení, množily se fámy o obtěžování kolemjdoucích a drobných, těžko prokazatelných krádežích. Romské rodiny neměly zajištěné topivo na

14 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307, Záznam o kontrole „ubytovacího střediska cikánů“ zástupci zdravotního odboru NV, Svazu žen a odborů z 11.1.1951.

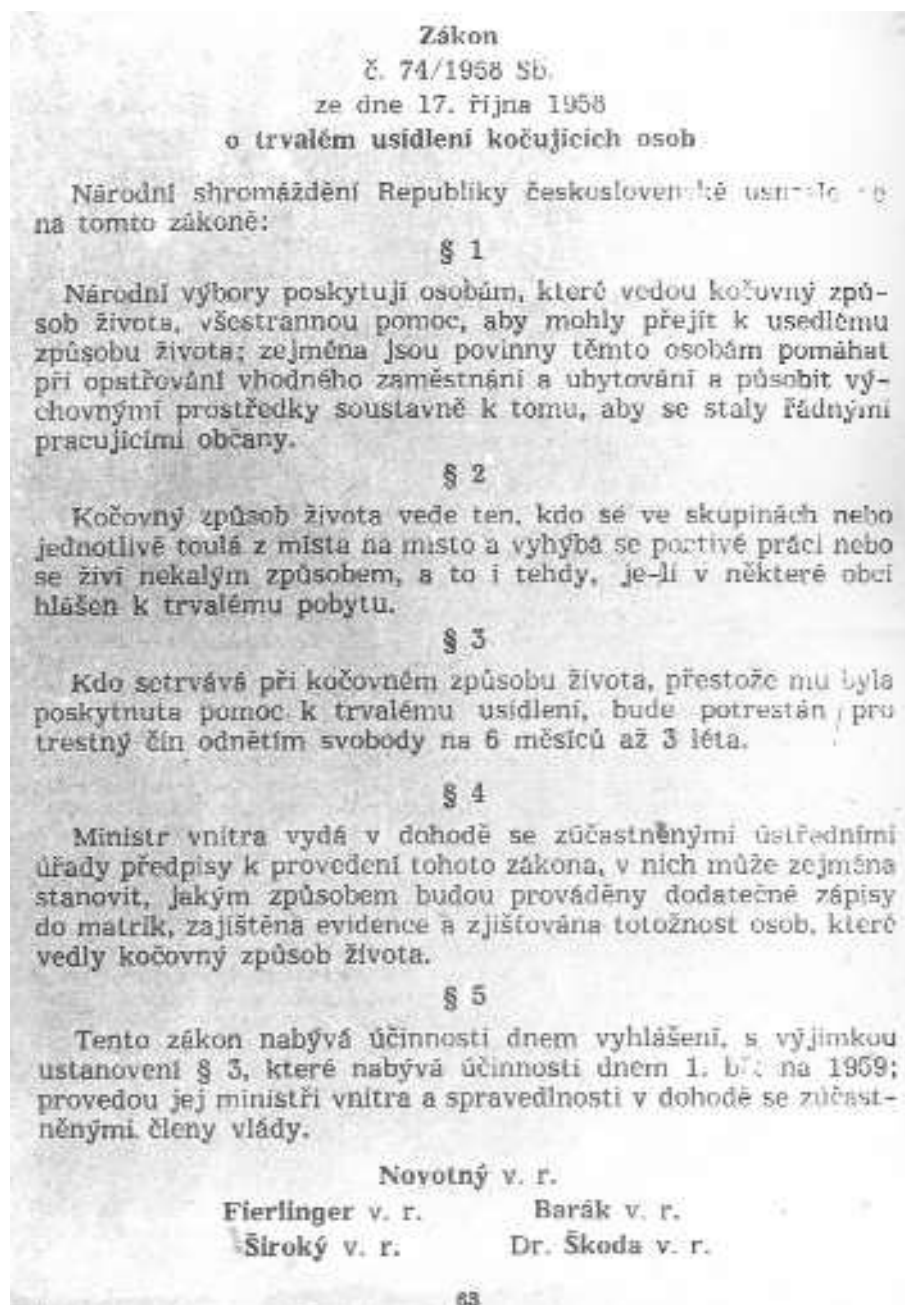
15 Tamtéž, doklad č. 1360/0, n.p. TEXTILIA. Zboží bylo odebráno v listopadu, účet zaplatil JNV Opava.

zimu (uhlí se v té době poskytovalo na příděl, dřevem se lidé většinou zásobovali sami, jak se dalo), jejich příslušníci rozebírali v okolních usedlostech ploty, resp. postupně odnášeli dřevo z hraniček srovnaných u domů. V této souvislosti je zajímavý případ hlášený 11.11.1950 na četnické stanici v Kateřinkách. Volala sem manželka pana F. D., že přistihla Romku, která odnášela od jejího domu dřevěné pražce, připravené na zimu, viděla ji prý dokonce jeden z nich štípat. Přivolaní strážníci se marně snažili zjistit pachatelku, když pak našli rozštípané kusy pražce v okolí domu U cukrovaru, všichni přítomní tvrdili, že je donesly ženy, ale nikdo nevěděl které a odkud. Protože nebylo možno popřít původ dřeva, došlo nakonec k dohodě: Romové zaplatili paní D. 200 Kčs a strážníci upustili od dalšího stíhání proti slibu, že už se podobný případ nebude opakovat.¹⁶

O tři dny později měla tatáž hlídka SNB další důvod k zásahu: 14. listopadu kolem 11 hod. večerní propukla na nádvoří domu U cukrovaru prudká hádka, kterou vyvolali Jan a Anděla S. Jan přišel spolu se dvěma dalšími členy skupiny opilý a začal svou družku obviňovat, že se nestará o děti a „tahá se“ s jinými muži, začal ji honit po celém areálu. Ostatní přítomní ji chránili, rozdělili se však na dvě skupiny a hrozilo, že hádka přeroste ve rvačku. Po příchodu strážníků osočila Anděla muže, že jí sebral z kapsy sukně pět tisíc a žádala strážmistra, aby ho zatkl. Ten nakonec po půlnoci sjednal klid, všichni se rozešli, podle hlášení se ovšem podobné střety opakovaly v domě častěji. Počátkem prosince si přišla stěžovat přímo na strážnici Berta Š., že ji a svou družku Prisku napadl Bartoloměj K. a pobil je. Při dalším vyšetřování však členové SNB zjistili, že jmenovaná je stíhána pro potulku, nepatří ke sledované skupině a je zapletena do různých podvodů. Nakonec jí předepsali blokovou pokutu ve výši 50 Kčs, vykazali ji z Opavy a doprovodili na nádraží, kde jí koupili lístek do Zvolenu.

Také hlášení o pokusech o drobné krádeže se opakovalo: dne 18. listopadu se na Nerudově ulici tři Romky pokusily ukrást ze dvora slepice. Jedna z nich jim sypala zrní, další dvě je chytaly, jakmile je spatřili sousedé, daly se na útěk. Jednomu ze sousedů se však podařilo zadržet Antonii S. Sedla si na zem a začala křičet, po příchodu dalších svědků nakonec vytáhla zpod sukně slepici a předala ji majitelce. Tentokrát to ovšem pro pachatelky nedopadlo dobře – byly zadrženy a po zápisu celé události předány do věznice okresního soudu. Případy krádeže drůbeže rolnickým rodinám hlásily také úřady z vesnic v blízkosti Opavy – např. z Milostovic, Stěbořic ad. V hlášeních se opakují také zprávy o kapesních krádežích, resp. o pokusech

16 Tamtéž, hlášení z 11.11.1950. Domnívám se, že v případech přesného popisu jednotlivých incidentů je možno považovat hlášení za vcelku věrohodná. Strážníci v nich zachycovali reálnou situaci, popisované typy krádeží jako příležitostný doplňkový způsob obživy či obstarání základních životních potřeb potvrzují u olašských Romů autoři odborných studií (Nečas, Davidová aj.) i sami respondenti z řad Lovářů (viz dále).



| Zákon č. 74/1958 Sb. ze dne 17. října 1958 o trvalém usídlení kočujících osob. |
Zdroj: Muzeum romské kultury, nesbírkový fond kopií archivních dokumentů, NP 83/2008 |

policistů prohledat oblečení a tašky žen, ty byly ovšem zpravidla neúspěšné. Ženy se rozutekly, případně zahodily tašky i peněženky, v nichž však hlídky kromě potravin a malých částek peněz nic nenašly.¹⁷

Při častých perlustracích zjišťovali příslušníci SNB většinou, že zadržení Romové nemají v pořádku doklady, několikrát u nich našli šatenky a potravinové lístky, které podle nich získali při svých cestách na MNV. Šetřením se podařilo prokázat, že MNV Vítkov vydal na jméno mladé Romky šatenu pro kojící matku a další šatenky pro těhotné. Příslušníci SNB předpokládali, že se šatenkami a potravinovými lístky Romové obchodují, stále se zabývají i jinými druhy překupnictví a získávají tím poměrně vysoké příjmy. Muži i ženy u sebe často měli na tu dobu hodně peněz. Např. 17.11. již zmíněný strážmistr M. přistihl v domě U cukrovaru tři mladé Romy hrající karty o vysoké částky. Jindy zjistili strážníci, že příslušníci několika rodin z této lokality si předávají zlaté hodinky zn. Doxa, jejich původ se však nepodařilo prokázat. Členové těchto rodin utráceli poměrně hodně peněz za alkohol a cigarety také po hospodách a kavárnách, kam ženy často vodily i děti. „Baron“ Ondřej S. podle výpovědi několika svědků hostil v hostinci U Senzerů velkou společnost, vedoucí podniku tvrdil, že měl v náprsní tašce přes sto tisíc v pětistícových bankovkách. Přitom bylo známo, že už delší dobu nepracuje a je ve stavu nemocných. Výše uváděné povolení ke sběru peří a přihlášku k pojištění mu odebrali pracovníci JNV krátce po příchodu skupiny do Opavy.¹⁸

Koně romských rodin se na podzim pásli na břehu řeky a na dalších volných zatravněných plochách, po většinu času však byli uvázáni u vozů bez podestýlky, v noci leželi na holé, často zabahněné zemi. V zimě je pak jejich majitelé převedli do opuštěné zřícené budovy vyhořelého cukrovaru. Jednotliví členové skupiny přejížděli s vozy často po okolí, pokoušeli se koupit krmivo pro koně u sedláků v okolí, většinou však nebyli ochotni zaplatit požadovanou sumu, narůstaly také zprávy o případech polního pychu. Už v říjnu hlásil jeden z kylešovicských rolníků, že přistihl dospělého Roma a dva malé chlapce, jak kradou na jeho louce seno, stačili však naložit asi metrů na vůz a závčas odjet. Podobná hlášení se pak opakovala častěji, ale větší krádeže se nepodařilo projíždějícím Romům prokázat, ani při prohlídce domu U cukrovaru nebylo nalezeno žádné uskladněné seno.¹⁹ Předák Ondřej S. pak vypovídal, že

17 Tamtéž. Na rozdíl od předchozích přesných popisů sledovaných událostí jsou další zprávy opět neurčité, nejsou podloženy důkazy a lze je zřejmě zčásti připsat k fámám spojeným se stereotypním vnímáním Romů majoritou.

18 Tamtéž, hlášení z 11.2.1951. Olašští Romové často zdůrazňují své výjimečné postavení mezi ostatními Romy právě tím, že dokázali nahromadit značné finanční prostředky, zlaté šperky apod. – viz dále.

19 Ani tyto zprávy nejsou dostatečně přesné, zachycují však jev (polní pych), který i podle výpovědi samotných Romů byl běžnou součástí doplňkových zdrojů obživy lidí i zvířat (viz dále).

koně nemají čím krmit, už jim vlastně k ničemu nejsou a údajně by je rádi prodali, ale nikdo je nechce. V průběhu dalšího roku se poprvé objevily na poradách JNV Opava návrhy, aby koně od Romů odkoupila JZD, popř. aby jim byli nemocní a špatně živení koně odebráni a utraceni, toto řešení však v té době ještě neprošlo.

Pokusy úřadů o pravidelné zaměstnání romských mužů

Snaha úřadů směřovala hlavně k trvalému usazení olašských Romů, za nezbytnou průvodní podmínku považovaly jejich zařazení do běžného pracovního poměru. Tradičním zaměstnáním Lovárů – jak to dosvědčovalo i jejich běžně používané autetnonymum – bylo překupnictví a léčitelství koní. Běžně je prováděli ještě v meziválečném období, po skončení 2. světové války již zcela výjimečně.²⁰ V době druhé světové války bylo překupnictví zakazováno i na Slovensku, nicméně přesto se dařilo slovenským Lovárům přežít, nestali se obětí holocaustu. O jejich osudech v letech samostatného slovenského státu však na rozdíl od usedlých Romů mnoho nevíme. Po skončení války nepřicházela v úvahu obnova tradičních obživných aktivit, jak už jsem uváděla, kočovníci se snažili uživit jednak na úkor vázaného hospodářství (jejich velmi jednoduchý způsob života a tradiční „vedlejší způsoby obživy“ jim umožňovaly obejít se bez většiny přídělů na základě potravinových lístků a šatenek, kontrolu ztěžovala i okolnost, že se většinou nemohli prokázat tzv. kmenovými listy, do nichž se výdej lístků na tři období zaznamenával), jednak sběrem druhotných surovin. Po nástupu komunistů k moci se ovšem všechny tyto praktiky staly nezákonnými a příslušníci SNB začali stále ostřeji pronásledovat tzv. příživnictví. Na základě všeobecné pracovní povinnosti, která byla uzákoněna už v poválečných měsících (v padesátých letech pak organizovali komunisté všeobecnou pracovní mobilizaci, spojenou s preferencí těžkého průmyslu) se úřady snažily zaměstnat Romy v zemědělství, v lomech, dolech i v ostatních odvětvích průmyslu.²¹ V případě dlouhodobého vyhýbání se práci hrozilo na počátku padesátých let umístění v pracovním táboře (TNP). Zpočátku se toto zákonodárství příliš nedařilo uplatnit ani vůči kočovníkům, kteří v případě zjištění krátkého

20 Název skupiny pochází z maďarského „ló“ – kůň. Podrobněji o překupnictví koní Davidová, 1995: s. 57.

21 Dekret prezidenta republiky č. 88/1945 o pracovní mobilizaci viz podrobněji Pavelčíková, 2001: s. 425–444. Podle dochovaných zpráv byl k pobytu v TNP ve slovenské Prievidzi ze sledované skupiny odsouzen Bartoloměj D., v prosinci 1950 mu byl ale povolen odklad nástupu do tábora. Při pokusu o zjištění, do jaké míry bylo uplatňováno mimosoudní rozhodnutí o umístění nepracujících Romů v různých TNP na Moravě jsem v Archivu Ministerstva vnitra v Brně-Kanicích našla jen zcela ojedinělé údaje (v dokladech lze ovšem usuzovat pouze dle jmen, romský původ se v nich neuváděl).

pobytu snadno unikali, a bylo velmi obtížné je identifikovat, protože vesměs neměli základní doklady – občanské průkazy, rodné listy apod. Na počátku padesátých let se ovšem situace rychle měnila, o tom svědčí i poměrně dlouhodobý pobyt (téměř celý rok) jedné skupiny v Opavě-Kateřinkách. Jak už je z předcházejícího textu zřejmé, kontroly členů SNB tu byly téměř na denním pořádku, o nutnosti přinutit příslušníky skupiny k pravidelné práci se opakovaně hovořilo také na všech jednáních JNV, kde se problémy s „Cikány“ dostaly na pořad. To byl zřejmě důvod, proč se většina olašských mužů rozhodla hledat stálejší zaměstnání v opavských podnicích. První zprávy o jejich zaměstnání máme z podniku Slezské škrobárny n.p., kde bylo osm členů skupiny hlášeno v pracovním poměru od 20. září 1950 – tedy v podstatě několik dnů po příchodu skupiny do Kateřinek. V průběhu čtrnácti dnů (do 5.10.) dva z nich onemocněli, v podstatě všichni měli jednu až čtyři neomluvené směny. Při šetření na stanici SNB protestovali proti tomu, že se v továrně pracuje i v neděli, což oni odmítají. Delší nepřítomnost omlouvali nemocí manželky, hlídáním dětí, příp. vlastní nevolností. Dále uváděli, že nedostali výplatní lístky a nevědí, kolik jim náleží peněz, výplaty jsou nízké. Mistr se k nim chová hrubě, nadává jim, práce je pro ně velmi těžká, budou žádat pracovní úřad o jinou práci. Přesto ve škrobárnách ještě do Vánoc jedenáct členů skupiny zůstalo v pracovním poměru, od 22.11. do 10.12. však odpracovali dohromady pouze 252 a půl hodiny (v průměru cca 23 hod. na osobu za 19 dní) a vydělali 2141 Kčs.²²

Od počátku roku 1951 už ve škrobárnách nikdo z Romů bydlících U cukrovaru nepracoval. Zřejmě se rozptýlili po různých podnicích ve městě. Už kolem 15.12.1950 byla zaměstnána blíže neurčená skupina Romů (nelze prokázat, že to byli obyvatelé domu U cukrovaru) na staveništi n.p. Ostroj Opava. Zaměstnavatel však nebyl spokojen s jejich docházkou, do práce údajně přicházeli mezi 8. – 9. hodinou (směna začínala v 6.00), naopak odcházeli před skončením směny. V pracovní době se často potulovali po staveništi a soustřeďovali v již dostavěných halách, což bylo zakázáno. Koncem ledna následujícího roku nacházíme v hlášení zmínku o krátkém pracovním úvazku několika mužů u Čs. státního statku, ke 31.1. však byli všichni propuštěni pro údajně špatnou pracovní morálku části z nich. Podle hlášení z února roku 1951 pracovali Ferdinand D. a Milan H. v n.p. JUTA, další tři v blíže neurčeném kovovýrobním podniku, jeden v sádrovcovém dole. Na pracovní morálku a docházku Milana H. přicházely často stížnosti, 30.3.1951 byl dokonce zatčen s tím, že bude odeslán do TNP. Hned druhý den jej však z vazby propustili s výstrahou, že v případě dalšího porušování pracovní kázně s ním bude zavedeno nové řízení. To je zároveň poslední hlášení uváděné v souvislosti se

22 Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 44. Práce v prostředí škrobáren bezesporu nemohla být pro olašské muže přijatelným zaměstnáním – o jejich vztahu k fyzické práci viz dále.

zaměstnáním mužů ze skupiny usazené U cukrovaru, o zaměstnání některé z žen se neobjevuje vůbec žádná zpráva.

Potíže se zdravotními prohlídkami

Zdravotní stav obyvatel domu U cukrovaru nebyl příliš dobrý, některé zprávy se zmiňují i o pobytu jednotlivců v nemocnici. Muži zaměstnaní v zimě roku 1950 ve škrobárnách často omlouvali vynechané směny na základě lékařských potvrzení o stavu nemocných, také Ondřej S. měl zřejmě nemocenský lístek. O tom, že by v této souvislosti došlo v ordinacích praktických lékařů k nějakému konfliktu, nemáme žádnou zprávu. Zato ženy údajně opakovaně způsobily skandál v ordinaci kateřinského gynekologa. Docházely sem se žádostmi o potvrzení, že jsou těhotné a mají nárok na přídavky na potraviny. Přiváděly s sebou děti, jejichž vzhled a chování (údajné žadonění o pamlsky, neukázněnost, nedostatečné oblečení, občasná zavšivenost) se nelíbilo zdravotním sestrám ani ostatním pacientkám. I další lékaři si stěžovali, že Romky „přicházejí v početnějších skupinách s hordou dětí, není možno je vykázat z čekárny, cpou se do ordinace a jedna přes druhou vykřikuje své požadavky“.²³ Lékaři je odmítali přijmout, protože se nemohly vykázat žádným platným dokladem, přikazovali jim, aby sebe i děti umyly a čistě oblékly, pak je teprve mohou vyšetřit. I to byl ovšem problém, protože gynekologické vyšetření ženy odmítaly, stále ukazovaly pouze vydutá břicha, nechtěly se svléci a vyjadřovaly se vulgárně o účelu lékařského vyšetření. Chybělo jim samozřejmě také doporučení od praktického lékaře, které se v té době od pacientek vyžadovalo, navíc poskytování lékařských služeb se řídilo dle obvodů. Po opakovaných stížnostech rozhodl příslušný obvod JNV, že zdravotnické služby má poskytovat obyvatelům domu U cukrovaru jedna ordinace pouze ve zvláště stanovenou dobu, ovšem bez patrnějšího výsledku; obligátně formulované stížnosti pokračovaly i nadále.²⁴ Problém byl také s povinnými prohlídkami dětí ve školách, odmítaly se svléci, bály se zdravotníků v bílých pláštích, bránily se očkování.

23 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307, přiložené zprávy lékařů o návštěvách romských žen.

24 Tamtéž. Popisované problémy je samozřejmě opět možno považovat za typické výhrady a stereotypy příslušníků majority vůči romským kočovníkům, navíc zprostředkované citovanými zprávami příslušníků SNB. Racionální jádro mají však jistě v tom, že líčí typickou dichotomii v pojetí „čistoty a řádného chování“ romské a majoritní společnosti. Romky se neorientovaly v požadavcích na administrativní úkony spojené s návštěvou lékaře a bránily se gynekologickému vyšetření, neboť k základním zásadám romského etického kodexu patří příkaz, že žena se nemůže odhalit před cizím mužem.

Romské děti ve škole, odchod skupiny z Opavy

Od příchodu skupiny do Opavy se snažil školský odbor JNV zjistit stáří dětí a zajistit jejich docházku do školy, mladší měly být zařazeny do mateřské školy či do jeslí (dokonce se uvažovalo o zřízení kurzu pro negramotné dospělé). Při prohlídce tábora dne 5. října 1950 zjistil strážmistr M., že většina školou povinných dětí je dopoledne sama doma – dospělí jim údajně přikázali, aby hlídaly mladší sourozence a koně, a odjeli. Nepodařilo se mu zjistit ani příjmení přítomných, ani datum narození – děti tvrdily, že je neznají. Zjistil, že většina dětí byla předtím přijata do výuky v ZŠ na Švermově ulici, podle svědectví jejího ředitele romské děti zpočátku navštěvovaly školu celkem pravidelně, ale záhy se jejich docházka prudce zhoršila, v den návštěvy strážmistra nebylo ze šesti dětí ve školním věku ve vyučování ani jedno přítomno. Až na dvě výjimky většina dětí do školy docházela velmi nepravidelně, maximálně jedenkrát až dvakrát do týdne. Jedna z dvanáctiletých školáček byla spatřena večer na taneční zábavě, poradatelé však nezasáhli. Školáci z řad majority i jejich rodiče si stěžovali na chování romských spolužáků – údajně je *„obtěžují při cestě do školy, dochází i k bitkám, cikánské děti mají otevřené nožičky, vybrožují a snaží se poštvat na spolužáky psy. Školáci z nich mají strach, nechtějí chodit podél řeky, kde na ně číhají dospělejší cikánská děvčata. Ve škole se chovají cikánské děti neukázněně, jsou velmi nespolehlivé, přicházejí neumyté, zejména děvčata zapáchají. Ostatní děti odmítají vedle nich sedět, straní se jich. Do výuky chodí se zpožděním, neomluví se. V době výuky si menší děti kreslí tajné cikánské značky, nevnímají slova vyučujícího. O přestávce říkají, že jdou na záchod, ve skutečnosti utíkají domů. Jiní zase kradou spolužákům svačiny, vulgárně nadávají.“*²⁵ Škola jim darovala základní pomůcky, sešity, učitelé však tvrdili, že děti vše roztrhaly a zničily. Starší školáci kolem 12 let mají sice větší zájem o výuku, ale nestačí na ni hlavně proto, že nemají pravidelnou docházku. Ředitel školy potvrdil, že jeden z chlapců vykazuje mimořádné nadání a má ve škole dobré výsledky.

Na počátku roku 1951 bylo po zásahu KNV Ostrava rozhodnuto zřídit při 10. národní škole v Kateřinkách pro osmnáct „zaostalých cikánských dětí“ nestejněho věku zvláštní třídu, pro nedostatek místa se v ní mělo vyučovat převážně odpoledne. KNV pro ně hledal marně vhodného učitele. Jeho pracovník nařídil, aby děti do školy doprovázely matky, resp. předák skupiny, Ondřej S. Ten údajně zpočátku projevoval o školní docházku dětí zájem, který však záhy ochabl. V roce 1951 se otázka školní docházky romských dětí pravidelně řešila na pora-

²⁵ Tamtéž. I v těchto zprávách se objevují typické stereotypy majoritních dětí i samotných učitelů. Je ovšem třeba zároveň říci, že docházka do školy byla pro většinu romských dětí v padesátých letech velkým problémem. Jejich rodiče byli vesměs negramotní, význam vzdělání nechápali, škola byla pro jejich děti neznámým, nepřátelským prostředím. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 45-46.

dách JNV, nakonec se účastníci shodli, že jediným přijatelným řešením je zřídit pro ně internátní školu (podle vzoru okresu Žatec, kde měla údajně podobná škola fungovat)²⁶ a pokud možno je trvale vzdálit od rodičů, kteří na ně mají špatný vliv. V průběhu roku 1951 ovšem všechny tyto plány i další snahy o opatření proti či ve prospěch skupiny usazené U cukrovaru skončily. Někdy kolem půli května totiž téměř celá skupina zmizela stejně rychle, jako před necelým rokem přišla, o dalším osudu celé řady jejích členů se v dalších letech již nic nedozvídáme. Několik kusých zpráv z roku 1952 uvádí různé doklady o tom, že snad malá část kočovných Romů v Opavě zůstávala (resp. městem projížděla) i nadále, bohužel se z nich nedozvíme nic bližšího. Např. v březnu 1952 se v Moravské Třebové objevila velmi početná skupina kočovníků, kteří údajně přišli z okresu Bruntál a také z Opavska. U dvou z nich se objevila nákaza břišním tyfem, při vyšetřování údajně udávali, že dalších pět členů rodiny leží s tímto onemocněním v nemocnici v Opavě.²⁷

Stupňování napětí v letech 1952–1958 a řešení: zákaz kočovného způsobu života

Na podzim 1951 projela Ostravou další skupina asi devadesáti kočovných Romů s desíti vozy a koňmi (devět mužů prokázalo zaměstnání), z hlášení JNV Ostrava se o nich však více nedozvídáme. Další zprávy o trvalejším pobytu rodin kočovných Lovárů na Ostravsku pocházejí z roku 1952. V srpnu toho roku byla zjištěna početnější skupina s koňmi na výstavišti v Ostravě-Mariánských Horách. Při kontrole 12.8. zde zastihli příslušníci SNB Štefana F. z okresu Bytča a dvě starší ženy, kolem jejich vozu se volně pásli dva koně. Přijeli údajně na návštěvu k Josefu S. z Topolčan, který byl v té době zaměstnancem VŽKG a pracoval na stavbě železáren, měl u sebe jednorozhodného syna, jeho manželka byla ve výkonu trestu. S majitelem vozu domluvili členové hlídky odkup jeho koní, které odvedli do stáje hospodářského družstva ve Svinově, dohodnutou cenu mu slíbili odeslat do obce, v níž udával své stálé bydliště

26 Na Žatecku skutečně v dané době probíhal pokus o zřízení školy pro romské děti, v tomto případě však asi šlo spíše o zprávy o internátní škole, již řídil v Květušíně na Českobudějovicku Miroslav Dědič. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 46–47.

27 MZA Brno, fond B 124 – KNV Brno, k. 19787/III. Rodiny S. a B. žijí po násilném usazení v roce 1958 až do dnešních dnů v Opavě (i v Ostravě) stále, ovšem přímou souvislost s pobytem sledované skupiny nelze prokázat. J.S. uvádí: „... *moji rodiče přišli na Ostravsko v polovině padesátých let, přesně rok nevím. Přišli spolu s několika rodinami, protože my olašští Romové udržujeme rody pohromadě...*“ Sám byl nejmladším z dvanácti dětí, vyrůstal v dětském domově. Rozhovor s J.S., nar. 1966, vyučen zedníkem, Ostrava 20.10. 2001.

(Dolný Hryčov, Slovensko, okr. Žilina). Další skupina kočovníků se utábořila v Ostravě-Vítkovících ve dvoře komunálního podniku Povožnictví na Bivojově ulici. Byl mezi nimi Juraj B., který podle dokladů i vlastních slov bydlel naposled v Opavě U cukrovaru, byl zaměstnán na státním statku. Přijel sem se svou manželkou Kristinou S., pěti dětmi a čtyřmi koňmi, jejichž dobytčí pasy měl u sebe údajně jeho příbuzný Jan L. Další dvě rodiny pravděpodobně také pobývaly v minulých letech v Opavě, svědčí o tom např. průvodní listy dvou koní Josefa B., vystavené před časem ONV Opava. V hlášení je také krátká zmínka o pobytu shora uváděného Ondřeje S. v Petřvaldu. Všichni přítomní udávali, že hodlají odjet do Vyškova, hlídka SNB je doprovázela až do okresu Nový Jičín a tam je poučila, že pokud nepřestanou kočovat, odeberou jim úřady koně.

Odkup nebo odebrání koní se stále méně stávaly pouhou hrozbou. V listopadu 1952 zabavili při kontrole příslušníci bezpečnosti tři koně Pavlu S., kterého zastihli s rodinou za výstavištěm v Mariánských Horách. Zdůvodnili to tím, že se sice prokazuje zaměstnáním u Sběrných surovin, ve skutečnosti je však toulavé povahy a dopouští se příležitostných krádeží. Jeho rodina přijela na místo ve dvou vozech, ve druhém z nich byli Pavlovi rodiče a celkem sedm dětí. Do Hospodářského družstva (HD) oblastních stájí koní v Místku byli odvedeni také koně Ondřeje S. (údajně starého 60 let, což neodpovídá stáří shora uváděného „předáka“ stejného jména). Ten uváděl, že dva ze svých čtyř koní užívá k převozu stavebního materiálu u svého zaměstnavatele – Stavby sídliště Stalingrad (na základě předloženého potvrzení o pracovním poměru mu tyto dva koně ponechali). Majitelé žádali okamžité proplacení odebraných koní, vedoucí HD z Místku ovšem prohlásil, že musí počkat osm dní, koně nejdříve projdou veterinárním vyšetřením a podle jejich zdravotního stavu pak bude určena výše platby. 27.11. 1952 pak skutečně přišlo potvrzení o převzetí koní a oznámení, že peníze zaslalo družstvo na MNV v Bohumíně, kde si je mohou bývalí majitelé převzít. Příslušníci SNB v Mariánských Horách pak prováděli pravidelné kontroly docházky těchto Romů do práce a jejich dětí do školy na Karasově ulici.²⁸

Další poměrně rozsáhlá zpráva JNV Ostrava uvádí jména rodiny Lovárů, zachycených v dubnu 1953 opět na výstavišti v Mariánských Horách. V noci z 12.4. uskutečnili příslušníci SNB razii v „cikánských vozech“ na rozhraní Výstavní a Hornické ulice u bývalého hřiště Slovan. Celkem bylo prohledáno šest obytných vozů, čtyři bryčky (karety), a jedna obytná bouda, v níž bydlel Ladislav S. s manželkou a čtyřmi dětmi. Také ostatní zjištění muži náleželi k rodině, kterou již známe z Opavy, včetně předáka Ondřeje a jeho ženy Marie. Ondřej byl 7.4. zatčen a předán na prokuraturu v Zábřehu, důvod se neuvádí. (Jmenovitě je uvedeno cel-

28 Archiv města Ostravy (AMO), fond JNV Ostrava, k. č. 225, i. č. 923.

kem sedm mužů a sedm žen, kteří měli dohromady dvacet šest dětí). Zajížděli do okolí na vozech, dopouštěli se údajně polního pychu, podle hlášení oddělení VB v Místku došlo v jeho obvodu k několika krádežím. Z nich je ovšem přesněji doložena pouze ztráta 1700 Kčs, které měly odcizit tři dospělé romské ženy (jména nejsou uvedena), svedly však vinu na třináctileté děvče. V Mariánských Horách se dopustily ženy krádeže vyvěšeného prádla, když je postižená majitelka dohnala, údajně ji uhodily. Při následné kontrole blízkého vozu se část odcizeného prádla našla také u třináctileté dívky.

Hlavním zdrojem obživy olašských Romů zůstával až do léta 1953 (kdy bylo vázané hospodářství v rámci tzv. měnové reformy v ČSR zrušeno) prodej potravinových lístků a šatenek. Jednorázově bylo možno získat větší sumu peněz odprodejem koní. Od nám již známého Pavla S. odkoupil úřad v srpnu dalšího koně za 1100 Kč, jeho dosavadního majitele vykázal z obvodu města. Následují různé návrhy na „řešení“ vzrůstajících problémů s kočovníky, většinou se týkají odebrání dětí a jejich umístění do dětských domovů, odkupu koní, odebrání vozů (podle dochovaných zpráv nebylo vhodné odkoupit jen koně, Olaši si zpravidla sehnali nové a žili stále stejným kočovným způsobem). V hlášení za III. čtvrtletí roku 1953 se uvádí, že na teritoriu kraje je evidováno celkem pouze sedm obytných romských vozů, počátkem roku 1954 se v okolí nádraží Ostrava-Vítkovice objevilo celkem jedenáct vozů. Hlídka VB je rozmístila po dvou do okolí a do Mariánských Hor. Koncem roku evidoval KNV v kraji celkem 14 vozů. V následujícím roce se početný příbuzenský „klan“ kočovníků přesunul do Krnova a nějakou dobu se zdržel na Cvilíně a ve Spáleném, jeho příslušníci se dokonce ještě snažili obchodovat s koňmi.²⁹ V téže době se v celkem zachovalém voze objevila ve Frenštátě pod Radhoštěm zřejmě „světská“ rodina Filipa S. a přebývala v něm i v zimním období. Její živitel řádně pracoval, nevyskytly se žádné stížnosti.

Jednotlivá hlášení se shodují v tom, že dospělé Romy je třeba přinutit k pravidelné práci a ubytovat je společně, což by umožnilo důslednou kontrolu. Je zajímavé, že návrh na nejradikálnější řešení podala v této souvislosti skupina romských aktivistů (které v té době vybírali pracovníci KNV z usedlých „vzorných cikánských pracovníků, úderníků a členů KSČ“, aby prodělali politické školení): podle nich je nutno kočovné Romy soustředit do výchovných pracovních táborů.³⁰ Tento návrh sice neprošel, zpřísnila se však kontrola evidence a veterinárních dokladů koní. V případech, kdy se majitelé nemohli prokázat jejich zdravotními

29 ZA Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2512, čj. 14007; podrobněji viz Pavelčíková, 1999: s. 34–48.

30 AMO, fond JNV Ostrava, k. č. 225, i. č. 923. Tento návrh dokládá známý fakt, že jednotlivé odlišné skupiny Romů se vzájemně neuznávaly, mezi usedlými a kočovníky panovaly tradičně velmi napjaté vztahy, vzájemné opovržení a naprostá izolace.

průkazy a dalšími doklady, byli koně zabaveni bez náhrady a zpravidla utraceni. V podobných opatřeních pokračovali úředníci na celém území kraje i přesto, že proti násilnému odebrání koňských potahů se ohradil krajský prokurátor, neboť nenašel k takovému postupu oporu v žádném z platných zákonů. Ze zprávy KNV Ostrava z 31.8.1956 se například dozvídáme, že v okrese Frýdek-Místek bylo kočovným Romům zabaveno celkem sedm koní.³¹ V téže době vydalo III. oddělení KNV soubor „opatření proti kočovným cikánům“, jímž se pokoušelo sjednotit postup úřadů: služebny VB měly výskyt kočovníků ve svém obvodu okamžitě hlásit, zkontrolovat jejich doklady a obsah vozů, přivolat veterináře a hygienika, kteří zkontrolují stav koní, případné přestupky na místě vyřeší propadnutím koní a věcí nejasného původu ve prospěch státu. Při zjištění trestné činnosti podají úředníci okamžitě žalobu okresní prokuratuře. „Tlupy kočovníků“ pak po dohodě s oddělením pracovních sil rozptýlí do menších celků, školské úřady zajistí pravidelnou kontrolu docházky dětí do školy, poženou k odpovědnosti jejich rodiče. Koordinaci činnosti jednotlivých odborů národních výborů na všech úrovních měly zajistit stálé komise, pověřené péčí o usazení kočovníků.³² Část nám z Opavy již známé skupiny se snažila řešit tuto situaci rychlým přesunem z center pozornosti v krajském městě do Českého Těšína, i tam však byli zakrátko dopadeni, následovalo opět zabavení koní, trestná oznámení, pokusy zadržené Romy trvale zaměstnat. V říjnu 1956 byla nařízena prohlídka dospělých, při níž lékař a hygienik zjistili, že se u nich nevyskytují vážnější ani nakažlivé choroby, nejsou zavšiveni, přesto doporučili jejich vykoupání v lázních. To však Romové hromadně odmítli a úředníci konstatovali, že násilím s nimi nic nesvedou. Část skupiny pak ubytovali v domku za stavenišťem stadionu, „vzpournou“ rodinu S. vykázali do Místku a nakonec ji tam odvezli traktorem. Dvě blíže nezjištěné rodiny ve vozech se vzápětí na to objevily také v Třinci.³³ V září 1956 rozhodla krajská komise pro řešení cikánské otázky o rozptýlení asi čtyřicetičlenné skupiny kočovníků na území okresů Bílovec, Český Těšín a Frýdek-Místek.³⁴

Koncem padesátých let se neschopnost úřadů řešit základní problémy s pokračujícími vlnami migrací a přesuny jednotlivých romských rodin z místa na místo natolik prohloubila, že se komunistický režim rozhodl pro radikální celostátní řešení. Cílem se stala rychlá a naprostá asimilace všech Romů s majoritou, jedním z prostředků měl být i zákon č. 74/1958, který zakazoval kočovný způsob života. Zákon a následující soupis romského obyvatelstva z února 1959 znamenal hluboký zásah do způsobu života dosud kočujících Romů, neboť jim skutečně zne-

31 SOkA Nový Jičín, ONV Bílovec, k. č. 483, i. č. 604.

32 AMO, fond JNV Ostrava 1949-1957, k. č. 225, i. č. 923.

33 SOkA Karviná, ONV Český Těšín 1949-1960, k. č. 290, i. č. 501.

34 ZA Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 478, i. č. 608.

možnil jakýkoliv další volný pohyb. Úřady jim definitivně odebraly všechny koně, u vozů a maringotek přikázaly odstranit kola (resp. vozy zlikvidovat a jejich obyvatele ubytovat většinou v městské zástavbě). Na mnoha místech zůstaly takto „upravené“ maringotky stát ještě několik let, jejich obyvatelé byli pod stálou kontrolou a mnohdy měli potíže i v případě, že chtěli navštívit příbuzné. Velmi lapidárně vyjádřil jejich pocity Josef S. z Hlučína, považovaný státními úředníky za vzorného pracovníka a v podstatě asimilovaného olašského Roma. Jako jeden z těch, kdo byli v té době určeni „k převýchově nepřizpůsobivých osob cikánského původu“, se zúčastnil společné porady romských předáků a majoritních úředníků v Šilheřovicích v prosinci 1958. Při projednávání zákona o povinné sedentarizaci řekl doslova: „*Příslušníci mého rodu zaostalých kočovníků velmi dobře chápou, co sleduje stát jejich usazením, neumějí se však přizpůsobit jeho požadavkům. Kočovník Cikán touží jen po jednom – konička, a do světa!*“³⁵

Pokus o interpretaci některých projevů tradiční kultury olašských Romů

Jak jsem už v úvodu zmínila, na základě zpracování textu operujícího s omezeným okruhem majoritních pramenů nelze samozřejmě rekonstruovat celý složitý obraz tradiční kultury romských kočovníků, jak se projevovala ve sledovaném období v jejich každodenním životě. Pokusím se pouze o analýzu a interpretaci přímých svědectví dobových dokumentů na základě jejich konfrontace s několika autentickými výroky z výpovědí současníků (či spíše jejich potomků).

Z předkládaných svědectví příslušníků majoritní decizní sféry lze podle mého názoru do určité míry rozpoznat míru uchování základních rysů tradiční kultury olašských Romů (i jejich specifických pokusů o obranu těchto principů). Jsou z nich ovšem zřetelně patrné také náznaky počínající krize jejich kultury. Druhá světová válka a zejména poválečná situace především znemožnila uchování tradičního způsobu obživy Lovárů – překupnictví koní. Poptávka po koních jako tažných zvířatech, jejichž mistrnými „léčiteli“ a schopnými prodejci byli živitelé olašských rodin ještě v meziválečném období, zcela pominula. Kůň nebyl ovšem pouhým předmětem tržních vztahů a zdrojem poměrně značných zisků, ale zároveň i symbolem sociální

35 O průběhu sedentarizace Romů v letech 1958–1959 jsem publikovala již několik studií, v nichž celý proces i jeho následky podrobně popisuji. Přesto samozřejmě zůstává i v této souvislosti řada nezodpovězených otázek, které čekají na další výzkum. S politováním je třeba konstatovat, že zejména historikové věnují této zásadní problematice poměrně malou pozornost, i když je zřejmé, že zákon zasáhl nejen kočovníky, ale také stovky Romů usedlých. Podrobněji viz např. Pavelčíková, 1999; též: Pavelčíková, 1997: s. 137–144; též: Pavelčíková, 2004: s. 61–77 ad.

Odbor pro vnitřní věci

Das 9. února 1959.

radě okresního národního výboru - Frýdek-Místek

Č. j. Vnitř. 125/1959.

Odbor pro vnitřní věci rady MNV

O s t r a v a .

Věc: Zpráva o soupisu podle zák. č. 74/1958 Sb. o trvalém u bydlení kočujících osob.

Ve dnech 3.-6.2.1959 byl proveden soupis kočujících a polo-kočujících osob u MNV ve Frýdku - Místku. Soupis byl prováděn podle předem vypracovaného plánu politicko-organizačního zjištění.

V úvodu přicházející osoby byly k soupisu zvány osobní návštěvou členů MNV a komise pro práci mezi cizáckými obyvatelem, při čemž jim byla současně doručena pozvánka. Starší osobám a těhotným ženám byla poskytnuta doprava služebními motornými vozidly.

Soupis proběhl celkem hladce. Osoby cizáckého původu zcela pochopily význam zákona o trvalém u bydlení kočujících osob. Přicházely k soupisu všem a při pohovoru také prohlásily, že je zcela správná, že se tím konečně přiblíží dalšímu kočovnému způsobu života. Vyskytl se pouze 1 případ, kdy 32 letá cizánka Marie Karelková odmítla se podrobit daktyloskopování a spatřovala v tom určitou formu diskriminace. Přistěho dne se však dohodově přiblížila, omluvila se a podřídila se všem formalitám soupisu.

Při soupisu bylo zjištěno, že 14 osob nemá vůbec občanský průkaz. 7 osobám byl odebrán starý OP. Kromě toho byl v 1 případě odebrán nově vystavený OP pro nevěrohodné údaje. Bylo také zjištěno, že 10 osob nebylo zde přihlášeno ani k trvalému ani k předchozímu pobytu. S těmito osobami byla ihned provedena přihláška do oblasťové evidence a také projednána záležitost vystavení OP.

Na nádraží ve Frýdku - Místku bylo v době soupisu zadrženo celkem 11 cizích osob, převážně cizáckého původu, které byly podezřelé, že se soupisu vyhýbaly. Tyto osoby byly předvedeny k MNV ve Frýdku - Místku a tam s nimi proveden soupis.

Z celkového počtu osob cizáckého původu / kočujících i polo-kočujících / počítalo u soupisu 45 / počítáno i s rodinnými příslušnými a trvalý pobyt ve Frýdku - Místku, kdežto 81 osob / počítáno včetně rod. příslušníků / se závažně vyjádřilo pro trvalý pobyt ve svém domovské místě trvalého pobytu na Slovensku.

Kromě osob cizáckého původu byly do soupisu polekočujících osob počaty 142 t. zv. "osoby světské". Jsou to osoby, které při provozování své činnosti / majitelé závodních podniků / během roku fluktuují a ne vždy podle příslušných pokynů soupis dopadají. Těchto osob bylo do soupisu počato celkem 20.

142 1071-10-0

Orgány provádějící soupis byly v úzkém styku s cikánskými aktivisty. Při soupisu účinně pomáhaly Klenové komise pro pécí mezi cikánským obyvatelstvem a pro místní bezpečnost OSV i MNV ve Frýdku-Místku. Rovněž odborní hygienik byl ve stálém styku při soupisovém řízení.

Možno odpovědně říci, že orgány provádějící soupisové řízení se svého úkolu odpovědně zhostily a akce se uskutečnila s dobrým výsledkem.

Podotýkáme ještě, že u soupisu se zjistilo, že z dospělých osob cikánského původu není 50 lidí ani pošt.

Výkaz kočujících a polokočujících osob se souhlasně předkládá.

I příloha.

Vedoucí odboru:

Fr. Golina



6.2.1959

| Zpráva o soupisu podle zák. čís. 74/1958 Sb. O trvalém usídlení kočujících osob. Odbor pro vnitřní věci rady okresního národního výboru Frýdek-Místek, 9.2.1959. | Zdroj: Muzeum romské kultury, nesbírkový fond kopií archivních dokumentů, NP 604/2003 |

pozice Lovárů ve složitém systému stratifikace jednotlivých romských skupin. Příbuzenské skupiny přicházející na počátku padesátých let na Ostravsko se snažily udržet koně alespoň jako tahouny vlastních vozů, ty jim sice už postupně přestávaly sloužit jako stálé obydlí, ale umožňovaly rychlé přemísťování z místa na místo.³⁶ Jak vyplývá z uváděných zpráv, zejména v zimě měli příslušníci skupiny problémy s pící pro koně, což řešili jednak (někdy i předstíraným) zájmem o koupi sena od zdejších hospodářů, jednak prostřednictvím polního pychu.

36 Ze zpráv o skupině ubytované v Opavě u cukrovaru se bohužel nedá zjistit, co ji vlastně přimělo k tomu, aby se do areálu nastěhovala, není tu ani jasně řečeno, do jaké míry byly ještě vozy využívány i k obývání. Zajímavé je svědectví o výroku Ondřeje S., že koně už vlastně nepotřebují a rádi by je prodali. Tato slova ovšem nelze brát zcela vážně, víme, že olašští Romové často své pravé smýšlení před majoritními orgány úmyslně tajili, zejména pokud jim hrozil postih. V době příchodu skupiny do Opavy sice ještě nemáme přímá svědectví o násilném odebírání koní kočovníků, ovšem nelibost nad jejich přejížděním byla všeobecná a uváděný výrok můžeme považovat i za „zastírací manévry“.



| Olašská rodina před svou maringotkou po usazení, Karviná, 1960 | foto: Eva Davidová |

V dalších letech byl už osud koní, později i tradičních vozů zpečetěn: v textu uvádím konkrétní zprávy o výkupu, od poloviny padesátých let i zabavování koní i vozů. V roce 1958 v souvislosti s vydáním zákona o zákazu kočování zjišťovaly služebny krajských zpráv Veřejné bezpečnosti stav koní, vozů a aut i traktorů ve vlastnictví kočovníků. Z celkového množství 154 koní v českých zemích zůstali na Ostravsku pouze dva (méně mělo jen město Praha, Liberec a Olomouc).³⁷

Ztráta hlavního zdroje obživy samozřejmě znamenala, že Lovárové museli hledat náhradní způsoby, jimiž si

opatřovali základní prostředky k životu. Nejbližší jim jistě bylo překupnictví, s nímž měli tradičně bohaté zkušenosti (nejen koně, ale i drobné zboží dle momentální poptávky, sběr odpadových materiálů, peří apod.). Koncem čtyřicátých a na počátku padesátých let se proto zaměřili především na vázané hospodářství, které jim umožňovalo poměrně snadno získat potravinové lístky a šatenky. Jejich vlastní potřeby byly celkem minimální, mohli je tedy výhodně zpeněžit na černém trhu či příležitostnou nabídkou. V roce 1953 ovšem v rámci peněžní reformy československá vláda vázané hospodářství definitivně zrušila, takže i tento způsob obživy byl znemožněn. Další možností bylo již zmíněné překupnictví peří, králíčích kožek apod. To mohlo být prováděno jak na základě legální licence, tak i pokoutně. Výhodou licence bylo jistě to, že na jejím základě živitelé rodin mohli prokázat pracovní poměr, který byl v letech komunistického režimu povinný a byl např. při perlustraci kontrolován.³⁸ Tomu, kdo se jím nemohl prokázat, hrozil na počátku padesátých let pracovní tábor, po zrušení TNP jiné typy perzekuce. Stejně jako ostatním vrstvám obyvatelstva žijícím v té době na okraji sociální struktury společnosti tedy kočovným Romům postupně nezbývalo nic jiného, než hledat nové legální formy pracovního poměru. To byl ovšem další hluboký zásah jak do tradiční sféry je-

37 Archiv ministerstva vnitra (AMV) Brno-Kanice, fond A 6/2, inv. j. 381 – opatření proti kočování. V téže době bylo na Ostravsku 55 vozů (zřejmě už převážně maringotek) a 17 traktorů.

38 Na podzim 1958 bylo na Ostravsku zaznamenáno celkem 21 legálních licencí, i ty byly ovšem v rámci všeobecného znárodnovacího procesu v průběhu padesátých let jejich držitelům postupně odnímány. AMV Brno-Kanice, fond A 6/, inv. j. 381.

jich obživných aktivit, tak i velký problém z hlediska jejich fyzických a kvalifikačních předpokladů pro soudobou nabídku pracovních míst. Pro padesátá léta 20. století byla typická preference manuální práce a nízké požadavky na kvalifikaci. Ovšem ani těm většina příslušníků této romské skupiny nemohla vyhovět, neboť byli vesměs buď zcela negramotní, nebo maximálně ovládali základy trivia. V minulosti lovářští muži nevykonávali práce, které by vyžadovaly velkou námahu, fyzickou práci považovali za nedůstojnou svého postavení, většinou pro ni nebyli ani zdravotně a celkovou tělesnou konstitucí vybaveni. Potvrzují to i výpovědi narátorů: „...od muže se očekává lživost. Olašští muži nepracují, neboť je to pro ně ponižující. [...] Muži i ženy mají obchodní talent a žijí se často obchodem. Fyzická práce – bůti – je pro ně ponižením, podobně jako pro Romy žijící se hudbou a tancem...“³⁹ Není proto divu, že dobová nabídka pracovních příležitostí v potravinářském, těžkém či chemickém průmyslu (navíc v uzavřeném prostředí a za podmínek, jež se vymykalý zcela jejich dosavadní volnosti a nezávislosti – práce na směny, dozor mistrů apod.) jim absolutně nemohla vyhovovat. O něco lepší byly podmínky ve stavebnictví, kde se pracovalo alespoň pod širým nebem, ovšem i to se ukázalo jako těžko přijatelné, opět to byla fyzicky značně namáhavá práce. Je tedy nepochybné, že vstup několika romských mužů do pracovního poměru v opavských škrobárnách byl z jejich strany čistě účelovou záležitostí – museli se prostě vykápat přijatelným pracovním poměrem. Jak uvádím v textu, formálně odpracovali část směn, nedokázali se podřídít předepsané pracovní době, vykazovali vysokou nemocnost. Záhy si také začali stěžovat na hrubé chování ze strany mistrů, což jistě odpovídalo skutečnosti. Nadřízení nedokázali odhadnout jejich možnosti a zacházeli s nimi jako s každým jiným „bulačem“, který podle nich nevykazoval potřebný pracovní výkon. Z poměrně nízké peněžní částky, která jim pak byla vyplacena před Vánoci roku 1950, můžeme usuzovat nejen o formálním charakteru zaměstnání, ale i o tom, že v té době nebyli na mzdě závislí. Ostatní zdroje obživy jim v té době ještě bohatě stačily nejen k přežití, ale i k okázalému utrácení značných částek peněz (viz text a pozn. č. 14). To, jakým způsobem dávali olašští Romové najevo své bohatství, dokládá i řada svědectví jednoho z nich: „Každá košela musí mať aspoň jedno vrecko[...], aby najmä v leť, keď si muž vyzlieče sako, bolo vidieť vo vrec-ku nejaký finančný obnos. Podľa toho možno rozoznať, že ide o Róma, ktorý je na tom po finančnej stránke dobre, čo dáva všetkým náležite najavo.“⁴⁰

K běžným způsobům obživy, které byly uplatňovány jako doplňkové zejména v době, kdy byl nedostatek jiných příležitostí, patřilo i opatrování peněžních částek, oblečení a stravy

39 Lakatošová, 1994: s. 3.

40 Stojka, 1998: s. 31. Petr Stojka patřil v devadesátých letech k olašským přispěvatelům časopisu *Romano džaniben*, ve svých dalších svědectvích potvrzuje např. uváděná fakta o postavení romských žen, popisuje zvykosloví olašských Romů apod.

pro členy skupiny formou kapesních, domovních krádeží (ty byly zejména doménou žen). Ve své výpovědi to dokumentuje např. olšská Romka M. Lakatošová: „Žena byla a je vychovávaná tak, aby se dokázala postarat o rodinu. Už ve dvanácti letech umí vařit a pečuje o mladší sourozence. Povinností ženy je starat se o domácnost, o výchovu dětí a poslouchat muže. Musí umět obstarat peníze, a to jakýmkoliv způsobem. Proto se olšské ženy dopouštějí krádeží...“⁴¹ Ještě jasněji dokládá postavení romských žen v rodině i jejich způsob obstarávání obživy další svědek: „Ženy nenosili iba jednu sukňu, ale naraz tri aj štyry. To jednak preto, aby im v zime nebola zima, ale aj preto, aby keď sa žene podarilo vziať slepku, ju mala kam schovať. Každá Romka mala pod sukňou ušité tajné vrečko, do ktorého ukladala všetko, čo jej dali gadžovky v dedinách.“⁴² Píci pro koně zajišťovali muži, občas i formou polního pychu: Podobné formy doplňkového způsobu zajišťování obživy a zásob vnímali příslušníci majority jako kriminální a pronásledovali je různými formami postihu. Majoritní právní řád nebrali kočovní Romové jako směrodatný, dokázali využívat jeho „mezer“, nedostatečné kontroly apod. Postihu, na nějž si za léta svého pronásledování zvykli (v minulosti byl ovšem mnohem drastičtější), obratně unikali (což také známe z autentických výpovědí), např. útekem, přenesením viny na nedospělé děti, skrýváním pravé totožnosti pachatelů apod.⁴³

Jak jsem už několikrát zmínila, v pohledu majoritních pozorovatelů převládal stereotyp příslušníků lovárských skupin jako otrhaných, špinavých, zavšivených, doslova odpor budících zjevů, nepochopitelný byl i jejich „primitivní“ způsob bydlení. Upozorňovala jsem už v textu na to, že potřeby kočovníků byly skrovné a odpovídaly dosud běžnému potulnému životu, který neumožňoval okázalé vnější projevy zámožnosti, běžné u majority. Pro tu byly zřejmě směrodatnou známkou „podřadnosti“ odlišné způsoby oblékání (všední oblek se snadno znečistil, nosil se téměř až do rozpadnutí, malé děti zpravidla neměly vlastní oblečení, chodily buď polonahé, nebo nosily obnošené oděvní součástky dospělých, starších sourozenců apod.), úpravy vlasů, prosté zařízení bytu, neudržování pořádku ve společných prostorách aj. Při kontrolách vozů však sami příslušníci decizní sféry zjišťovali, že jejich zařízení je účelné a čisté, i vnitřní obytné prostory polorozpadlých budov opavského cukrovaru vykazovaly při pozdějších kontrolách zlepšení (vymetené podlahy, koberečky, výzdoba stěn). Na druhé straně je pochopitelné, že návyky z kočovného způsobu života byly v rozporu s běžným vybavením dobo-

41 Lakatošová, 1994: s. 2-3.

42 Stojka, 1998: s. 33.

43 Výpověď: M. B., nar. 1957, v domácnosti, Opava 13.4.2000 a J. S., Ostrava, 20.10.2001 Mezi odborníky není jednotný názor na to, do jaké míry tyto „kriminální jevy“ a svérázné formy ochrany proti postihu posílila léta krutého pronásledování zejména kočovných Romů a tuláků v předcházejících staletích.

vé majoritní domácnosti, Romové nechápali účel oken, dveří a zámků, neuměli využívat vodovod, splachovací klozety, dřevo pro ně bylo pouze materiálem k udržování ohně.

Ani zprávy o nedostatečném, nečistém oblečení a nedodržování základních hygienických návyků není nutno brát příliš vážně, ale spíše jako stereotypní obraz „kočovného Cikána“. Ze vzpomínek i z vlastní zkušenosti naopak víme, že zejména při slavnostních příležitostech, ale i na veřejnosti si potrpí olašští Romové na upravený vzhled, barevně nápadné a vkusné oblečení. J. S. o tom říká: „*Myslím, že pro nás je největším rozdílem (od ostatních Romů – pozn. N.P.), že chodíme v lepším oblečení. Naše ženy chodí nápadně oblečené v několika sukních a mají na sobě hodně zlata.*“⁴⁴ Zajímavé je, že ani jedna ze shora uváděných zpráv nehovoří o tom, co dnes běžně zejména u olašských žen pozorujeme (podle čeho je zpravidla také rozlišujeme od Romek usedlých) – totiž o jejich oblíbených těžkých zlatých šperků. Do zlatých mincí, tradičních symbolů moci a bohatství – zlatých řetězů, prstenů, náušnic a jiných ozdob, které bylo možno snadno v různých úkrytech ve vozech nebo přímo na těle převážet z místa na místo, tradičně ukládali kočovníci svůj majetek. V padesátých letech 20. století ovšem už vlastnictví kovových mincí ztrácelo smysl („baron“ Ondřej S. i ostatní členové skupiny platili v hostincích bankovkami vysoké hodnoty), o absenci šperků můžeme pouze spekulovat. Není pravděpodobné, že by si jich příslušníci svědkové z řad majority nevšimli, je možné, že je příslušnice skupiny běžně nenosily nebo v té době neměly. J. S. ve své výpovědi uvádí, že větší sumy získala jeho rodina v souvislosti s násilným usazením: „*Když nám komunisté zakázali kočovat, a to bylo proti-právní, tak jsme za vykoupené maringotky a koně nakoupili majetek. Museli jsme zaplatit baráky. Jinak za zbytek jsme nakoupili zlato. To je pro nás důležitým znakem, ukládáme do nich rodové bohatství.*“⁴⁵ Z jiných svědectví ovšem víme, že rodový majetek byl do zlata ukládán už v letech, kdy se živil Lovárové překupnictvím.

V dobových zprávách o chování příslušnic skupiny, jež obsadila areál U cukrovaru, jsem našla řadu dalších pozoruhodných svědectví, které lze dle mého názoru považovat za projev tradiční kultury. Zaujala mne jednak jedna z prvních zpráv, v níž hovoří příslušník VB o „nedostatečném oblečení a vyzývavém chování žen povalujících se u vozů na peřinách“ a opako-

44 Rozhovor s J. S., Ostrava 20.10.2001. Podrobně popisuje oblékání olašských žen i mužů ve svých vzpomínkách také P. Stojka – viz pozn. č. 42. Způsobu oblékání a zdobení romských žen dnes věnuje značnou pozornost Muzeum romské kultury. Jeho sbírky svědčí o tom, že v oděvu příslušnic kočovných skupin rozhodně nechyběly velmi vkusné a dobře zachovalé kusy z kvalitních materiálů; z krásné literatury ovšem také víme, že je ženy nenosily běžně, ale např. jen k tanci, při slavnostních příležitostech apod. – viz např. sbírky Muzea romské kultury, zveřejněné např. v publikaci (kol.): *Romové – O Roma*, Brno 1999, s. 45–46; z krásné literatury Stancu, 1974: s. 143, 149, 205 aj. Ostatně i dnešní způsob oblékání a vnější úpravy mladých olašských Romek žijících v centrech měst svědčí o tom, že si potrpí na pěkný vzhled a často jej okazale dávají najevo.

45 Výpověď J. S., Ostrava 20.10.2001.

vaný popis jejich vystupování v ordinaci gynekologa. Z literatury i z autentických svědectví je známo, že většina romských skupin ve svém tradičním etickém kodexu dle možností zachovává cudnost, vyzývavé a vulgární chování včetně odhalování „choulostivých“ partií těla považují zřejmě za obranný manévr.⁴⁶ Zatímco podobné zvyklosti lze ze studovaného materiálu pouze vytušit, např. typická stratigrafie širší rodiny, v níž mají jednotliví členové jasně vymezené postavení, je z uváděných zpráv zřejmá: např. role *mujala* jako prostředníka ve vztahu s majoritou, dominantní pozice mužů, postavení žen v partnerském svazku a při zajišťování obživy, povinnost větších dětí pomáhat s opatrováním mladších sourozenců apod. O postavení žen hovoří již zmiňovaná M. Lakatošová dále: „Žena je vychovávána k tomu, aby byla svému manželovi věrná. Jsou však případy, kdy i tato výchova selže. Je-li muž nevěrný, muž ji může, ale nemusí opustit. V obou případech ji však zmlátí, ostříhá jí vlasy a vezme jí vše, co ji zdobí (zlaté šperky). Tím je potupena před ostatními.“⁴⁷ Chování dětí ve škole, jejich údajné agresivní a vulgární projevy je zřejmě také možno považovat za obranný manévr, který odpovídal na nepřátelství a opovržení ze strany spolužáků i učitelů. Nedůvěra dospělých ke školnímu prostředí, nepravdělná docházka dětí a jejich nedostatečný prospěch je typickým jevem u všech romských skupin v té době. Školní vzdělání se nemohlo Romům jevit jako něco potřebného pro udržení jejich kultury, která měla do té doby výlučně nepísemný charakter. Škola naopak představovala nepřátelské prostředí, plné nejrůznějších zákazů a příkazů, už samotná „povinná docházka“ byla pro ně nepochopitelná.

Střety představitelů majority s tradičními zvyklostmi romských kočovníků popisované v předkládaných zprávách její decizní sféry svědčí o tom, že v období padesátých let se v podstatě opakovala situace, které nebyla pro předky olašských Romů zřejmě ničím výjimečným – různé formy nepochopení, perzekuce, represe. Tentokrát nešlo ovšem o nebezpečí, jemuž bylo možno uniknout třeba útekem, přechodem hranic, oklamáním představitelů majority a pokusy pokračovat ve „volném“ způsobu života. Smyčka se utahovala a ze stále sílících tlaků na „to-

46 Viz např. pozn. č. 10, 23. Již uváděný rumunský autor Z. Stancu dokládá jako příklad, že v případě přepadení skupiny vojáky či policisty se ženy obracely k útočníkům zády, křičely, předkláněly se a dokonce odhalovaly pozadí. Věřily, že je tím odradí, ochrání děti i ostatní příslušníky skupiny před nebezpečím. Viz Stancu, 1974: s. 97. I když se v uváděném příkladě jedná o jinou skupinu olašských Romů (Ursari-medvědáři), podle mého názoru lze uvažovat o tom, že způsoby obrany vůči nebezpečí, nezvyklému prostředí plnému divných předmětů a požadavků lékaře mohly být obdobné; podobně tomu asi bylo i v případě perlustrace. Toto srovnání je ovšem hypotézou, kterou se v současné době už asi nepodaří jednoznačně prokázat.

47 Lakatošová, 1994: s. 3. Text zprávy však naznačuje, že v padesátých letech se už i žena dokázala opilému muži, který ji osočoval z nevěry, docela účinně bránit. Typický je také tamtéž popisovaný jev, že v případě hádky či bitky mezi partnery se skupina rozdělila na dvě části, které podporovaly obě strany, ale do sporu nezasahovaly přímo.

tální“ asimilaci Romů koncem padesátých let nebylo úniku, zbývala pouze snaha uchovat vnitřní soudržnost rodin a příbuzenských klanů. Zachovat alespoň uvnitř společenství pokud možno co nejvíce rysů tradiční kultury – endogamii, jazyk, etický kodex, zvyklosti a pravidla každodenního života.⁴⁸

prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc. je vedoucí Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Email: nina.pavelcikova@centrum.cz

Bibliografie

- (kol.): *Romové – O Roma*. 1999. Brno.
- Magyar statisztikai közlemények IX*. 1895. Budapest.
- ČERNÝ, Rostislav. 2001. *Romové v Mariánských Horách a Hulvákách (1945–1971)*. DP katedry historie FF OU Ostrava.
- ČERNÝ, Rostislav. 2009. *Romové na území severní Moravy a Slezska v letech 1918–1938*. Rkp. rigorózní práce KHI FF OU Ostrava.
- DAVIDOVÁ, Eva. 1995. *Cesty Romů–Romano drom 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí). *Romano džaniben*, jevend 2005.
- LAKATOŠOVÁ, Margita. 1994. Některé zvyklosti olašských Romů. *Romano džaniben* 3/94.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- JAKOUBEK, M.; BUDILOVÁ, L. (eds). 2009. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: CDK.
- JANAS, Karol. 2008. *Zabudnuté tábory*. Trenčín: Trenčianska univerzita A. Dubčeka.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1997. Problém sedentarizace olašských Romů (metodické poznámky a náměty) In: *Historie–Historica*. Acta Filozofické fakulty Ostravské univerzity 5/1997. Ostrava.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1999. Příprava a provádění zákona o násilném usazování Romů na Ostravsku. In: *OSTRAVA, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 19. Šenov u Ostravy: Tilia.

48 Budoucnost ukázala, že přes veškeré úsilí majority o asimilaci se to v podstatě bývalým kočovníkům téměř až do pádu komunistického režimu dařilo.

- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2001. Romové – zdroj nekvalifikovaných pracovních sil pro komunistickou ekonomiku padesátých a šedesátých let. In: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám V. Laciny*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR č. 12. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování komunismu PČR.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. (v tisku) *Problematika zvykového práva romského obyvatelstva českých zemí*. (Výstup grantového projektu GA AV č. JB 701020601).
- SOMMER, Karel. 1997. Živelné přesuny osob cikánského původu do ostravského regionu v poválečném období a na počátku padesátých let. *Slezský sborník* 95.
- SOMMER, Karel. 1997. První pokusy o řešení cikánské (romské) otázky v bývalém ostravském kraji (1950–1954). *Sborník OSTRAVA*, příspěvky k dějinám Ostravy a Ostravska 18. Ostrava.
- STANCU, Zaharia. 1974. *Cikánský tábor*. Praha.
- STOJKA, Ceija. 2008. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Praha: Argo.
- STOJKA, Peter. 1998. Urajimo – obliekanie. *Romano džaniben* 3/1998.
- TCHERENKOV, L.; LAEDERICH, S.. 2004. *The Rroma*. Basel: Schwabe AG.
- Archiv ministerstva vnitra Brno-Kanice, fond A 6/2, inv. j. 381 – opatření proti kočování.
- Archiv města Ostravy, fond Okresní úřad Mor. Ostrava – prezidiální spisy, k. č. 27.
- Archiv města Ostravy, fond JNV Ostrava 1949–1957, k. č. 225, i. č. 923.
- Moravskoslezský zemský archiv Brno, fond B 124 – KNV III. Manipulace, k. č. 1871/III.
- Moravskoslezský zemský archiv Brno, fond B 124 – KNV Brno, k. 19787/III.
- Státní okresní archiv Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307.
- Státní okresní archiv Nový Jičín, ONV Bílovec, k. č. 483, i. č. 604.
- Státní okresní archiv Karviná, ONV Český Těšín 1949–1960, k. č. 290, i. č. 501.
- Zemský archiv Opava, fond Policejní ředitelství Mor. Ostrava. k. č. 212, sign. 1097.
- Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2215.
- Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2512, č. j. 14007.
- Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 478, i. č. 608.

Zusammenfassung

Ankunft der Lovara in der Region Ostrava in den 50er Jahren des 20. Jhdts.

(aus Sicht zeitgenössischer Berichte)

Die Lovara zeichnen sich aufgrund ihres abweichenden Migrationshintergrunds aus der rumänischen Gesellschaft durch sprachliche Eigenheiten, aber auch durch kulturelle Besonderheiten aus, insbesondere die fahrende Lebensweise. Aus früherer Zeit sind in der Region Ostrava nur vereinzelte und wenig konkrete Notizen überliefert, so auch einige Meldungen einzelner Landkreise aus dem Jahr 1950 über fahrende Roma, die ohne Begründung in Zusammenhang mit Einbrüchen gebracht werden.

Der Aufenthalt einer größeren Gruppe von Lovara in der Stadt Opava 1950–1951 unter der Führung des Ondřej S. ist dagegen reichlich dokumentiert. Sie werden zuerst im September 1950 erwähnt, als sie sich auf dem Gelände der von einem Brand zerstörten Zuckerfabrik im Stadtteil Kateřinky niederließen, teils in ihren Wohnwägen, teils in den zum Abriss freigegebenen Unterkünften der Fabrik. Die Gruppe umfasst das gesamte Generationspektrum, wobei die einzelnen Mitglieder miteinander verwandt oder verschwägert sind. Alle stammen aus der südwestlichen Slowakei und sind allem zufolge vorher eine längere Zeit durch andere tschechische Landesteile gewandert. Die Zu- und Abwasserversorgung war schon bei der Ankunft nicht funktionsfähig, bezüglich Rekonstruktion blieb es seitens der Behörden bei Plänen. Dennoch wird bald von Bemühungen der Bewohner berichtet, die Aufenthaltsstätte wohnlich zu gestalten. Die Bekleidung der Frauen war traditionell – weite Röcke, Blusen, Kopftücher, die der Männer unauffällig.

Im darauf Folgenden wurde über die Gruppe im Zusammenhang mit Diebstählen in der Umgebung berichtet, vor allem von Heizmaterial, Heu als Tierfutter und persönlichen Gegenständen, des Weiteren im Zusammenhang mit öffentlich ausgetragenen Konflikten und mit dem Schwarzhandel mit Kleiderkarten. Eine Diebin wurde gefangen und verurteilt. Den Berichten zufolge teils hohen Besitzstände werden hinsichtlich der Einkommensmöglichkeiten kritisch kommentiert. Durchgeführte Hausdurchsuchungen konnten jedoch den Diebstahlsverdacht nicht bestätigen. Die Pferde lagerten entweder auf umliegenden Freiflächen oder im Winter in den Ruinen der Zuckerfabrik.

In der Nachkriegszeit waren die traditionellen Erwerbsmöglichkeiten der Lovara, der Kleinhandel und das Heilen von Pferden, erheblich erschwert. Sie handelten nun mit Lebensmittel- und Kleiderkarten sowie mit Altmaterial. Zur Aufenthaltszeit der Lovaragruppe in Opava gelang es den Ämtern allmählich, auch bei den Fahrenden zumindest formal die allgemeine Arbeitspflicht durchzusetzen. In der Stärkefabrik waren 1950 19 Lovara beschäftigt, wenn auch mit sehr hohen Fehlzeiten aufgrund Krankheit in der Familie, Missverständnissen im Buchhaltungssystem oder Beschwerden bzgl. des Arbeitsklimas. Auch andere Betriebe in der weiteren Umgebung beschwerten sich über ihre Arbeitsmoral.

Der Gesundheitszustand der Lovara war nicht gut. Der Arztbesuch von Frauen gab Anlass zu Beschwerden wegen Missachtung gängiger Vorschriften, wegen ungemäßigtem Verhalten in den Arztpraxen und wegen ihrem schmutzigem Auftreten. Speziell eingerichtete Sprechstunden halfen auch nicht weiter. Der Schulbesuch der Kinder ließ schnell nach, auch im Fall nachweislich begabter Kinder. Eine geplante Sonderklasse für die Lovarakinder kam mangels Lehrpersonal nicht zu Stande. Die Eltern der übrigen Kinder beschwerten sich über deren aufdringliches Verhalten. Der Einrichtung einer Internatklasse kamen die Lovara dadurch zuvor, dass sie im Mai 1951 plötz-

lich ihren Standort in Opava verließen. Über ihr weiteres Verbleiben gibt es nur Spekulationen aufgrund von Meldungen über Roma in anderen Landkreisen, die über Beziehungen zu Opava sprachen.

In der Gegend wird im Folgenden noch von weiteren fahrenden Gruppen berichtet, darunter eine im Umfang von 90 Personen. In andere Gruppen werden gleiche Namen erwähnt wie in den Berichten aus Opava, z.B. in Mariánské hory. Die Behörden nehmen die Drohungen, den Lovara die Pferde wegzunehmen, immer mehr ernst und beginnen mit ihrem Zwangsaufkauf. 1953 und später werden für Amtsbezirk Ostrava einmal 7, einmal 11 und einmal 14 Wohnwägen gemeldet. Gegen die sich breit machende Praxis, den Lovara Pferde wegzunehmen, verwehrt sich die Staatsanwaltschaft. Zu der Zeit finden häufig Kontrollen persönlicher Dokumente statt, die oft dazu dienen, größere Gruppen zu zerschlagen und eine Aufsicht über die Schulpflicht einzusetzen, dem die Lovara, nicht immer erfolgreich, durch Wegziehen aus dem Weg zu gehen versuchen. Erst das landesweit und mit Gesetzeskraft eingeführte totale Fahrverbot, begleitet von Konfiszierungen von Pferden und Wägen, machte dem fahrenden Lebensstil ein sehr abruptes Ende.

Aus den angegebenen Berichten kann man über die Kultur der Lovara und deren Veränderung nur ablesen, dass die Pferde nicht nur aufhören ein Bestandteil des Lebensunterhalts zu sein, sondern auch langfristig ganz aus deren Leben verschwinden. Aber auch die erschwerten Bedingungen für die neu gefundenen Erwerbszweige in der Schwarzwirtschaft der Nachkriegszeit waren nicht von Dauer, und auch die von den Behörden angebotenen manuellen Berufe mit schwerer körperlicher Arbeit erfüllten den Zweck eines klassischen Arbeitsverhältnisses nicht, sei es aus äußeren oder inneren Gründen. Frauen oblag die Versorgung der Familie, was mitunter nicht ohne Mundraub abging. Trotz den Einschränkungen durch die fahrende Lebensweise berichteten amtliche Kontrollen von Sauberkeit und Behaglichkeit in den Wohnungen. Manche Gewohnheiten ließen sich dennoch schwer übertragen, wie die Existenz von Fenstern und Türen. Auch das Klischee des schmutzigen Roma hält der Konfrontation mit den Ansprüchen der Lovara selbst vor Allem an feierliche Kleidung und an bewusst hergezeigten Goldschmuck nicht stand. Widersprüchlich klingen auch Meldungen über anzüglich und lose bekleidete Frauen, denn dies entspricht in keiner Weise den Bräuchen der Roma. Aufdringliches Verhalten der Kinder ist gleichfalls leicht erklärlich, wenn man ihre defensive Stellung in Betracht zieht. Diesmal stand den Roma in der Situation der Repression jedoch der Weg des Entziehens nicht offen, die Grenzen waren dicht, der Staat allmächtig.

Peter Wagner

Romano džaniben – řilaj 2009

Časopis romistických studiř

Tento řasopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavnřím městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menřin na územř hl. m. Prahy pro rok 2009.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětř holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondřřčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
řřfredaktorka: Jana Kramářová
Vřkonnř redaktori: Lada Viková, Helena Sadřlková a Peter Wagner
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Viktor Elřřík, Ph.D.; PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;
Mgr. Helena Sadřlková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová

Odborná poradnř a konzultační skupina:

Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka;
Mgr. Marta Mikluřřáková; Mgr. Kamila Mrázková; prof. Ctřbor Nečas, Doc. PhDr. Jiřř Nekvapil, CSc.

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitřm fotografiř sbřrkovřch předmětů
z Fondu textilu Muzea romské kultury
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkcř zajiřřřuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně pořřtovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční říslo podle tiskovřho zákona: MK ČR E 6882
Nevyřřádané rukopisy a fotografie se nevracejř. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusř být totožný se stanoviskem redakce. Podávánř novinovřch zásilek povoleno
Ředitelstvřm pořř Praha ř.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.